

Основні політичні проекти в Україні та перспектива їх взаємодії

Олексій ШЕВЧЕНКО, доктор філософських наук

У контексті теми протиборства «двох Вікторів», яка мусується в українських ЗМІ, що змінила тему їхнього майже ідилічного альянсу в ім'я «єдиної України», а також в аспекті можливих перспектив цієї «війни влади» й пов'язаного з нею переформатування українського політичного поля, хочу запропонувати трохи інший — у порівнянні із загальноприйнятим — ракурс розгляду вказаних проблем. Я не говоритиму про «ідеологічні відмінності» між Президентом і прем'єром¹, про нав'язливу акцентуацію геополітичних складових цих відмінностей (теми НАТО, СЕП, статус «російської мови» й т.д.). Усвідомлення симптоматичного характеру згаданого поверхневого ідеологічного нашарування й раціоналізацій підштовхує до зміни інструментарію аналізу процесів, що відбуваються, й концепт «політичного проекту» представляється досить продуктивним для завдань розуміння того, що відбувається в нашому політикумі. На відміну від ідеологічної програми «політичний проект» зовсім не все формулює явно, навпаки, багато його складових залишаються «за кадром», або навіть цілеспрямовано камуфлюються. Оскільки проект стосується істинних цілей політиків, його неможливо вивести з програмних установок, більше того їхня риторика часто знаходиться в гострій суперечності з цими цілями.

Для того, щоб перейти до більш конкретного аналізу, дамо те розуміння «політичного проекту», яке нам представляється найбільш точно відповідним до його суті. У певному розумінні цей проект є способом встановлення правил гри у сфері влади, її розподілу й можливого переділу, допуску до неї й «фільтра», що обмежує цей допуск. Решта становить собою наслідки або доповнення до початкового «імперативу влади». Одночасно зазначу, що аналіз політичних реалій у вказаному аспекті дозволяє абстрагуватися від моралізаторства відносно тих або інших політичних дій (наприклад, від звинувачень О. Мороза в «зраді» або Віктора Ющенка — в тому ж самому відносно «справи Майдану»), оскільки моральне обурення переводить проблему в особову площину й затьмарює суть справи.

Таким чином, на нашу думку, на сьогодні в Україні існують три основні політичні проекти.

1. Проект «консенсусної демократії» Віктора Ющенка. Аналіз цього проекту дозволяє зрозуміти логіку дій Президента, пошук компромісів з протиборчою політичною силою. За великим рахунком, цей проект найбільше близький до західної моделі парламентаризму з усіма її перевагами й слабкими місцями,² які служать зручною мішенню для критики з боку західних інтелектуалів радикально лівого толку. Саме в радикально лівій думці представлена точна аналітика цього політичного проекту. Наприклад, при читанні А. Бад'ю відповідних місць цієї аналітики виникає відчуття, що вона засновується не на французьких реаліях міттеранівського правління, а на реаліях України-2006. Узагальнюючи роздуми французького філософа про специфіку сучасного «парламентського режиму», можна виділити його наступні характерологічні риси.

А) Визначальна роль держави у справі виконання «консенсуальної» функції. Це положення здається тавтологічним відносно початкової тези про «консенсусну демократію», однак змістовно воно розкривається в тій простій очевидності, що в цій системі координат держава мислиться як структура, яка стоїть над вузькопартійними корпоративними інтересами. У контексті сказаного установка Президента України виступати арбітром і організатором політичного «консенсусу» повністю знаходиться в руслі цього базового положення.

Б) Розуміння справедливості як «гармонізації гри інтересів». Передумовою такого розуміння служить ідея наявності загальної об'єднуючої основи, яка зможе примирити різнонаправлені суб'єктивні корпоративні інтереси (цією основою можуть служити базові цінності, «загальнонаціональні інтереси» й т.д.). Саме відносно до цього пункту слово «консенсус» виступає визначальною характеристикою, що має не лише вузькотехнологічне, але й світоглядне значення. Очевидно, що установка на «національне примирення» Віктора Ющенка не є простою риторичною фігурою, але відіграє визначальну роль у його дискурсі, служить основою його морально-етичної проповіді. (Ця установка в повній мірі проявилася в промові Президента на святкуванні річниці Майдану, де жодного разу не з'явилось слово «революція», а замість нього прозвучав заклик про «одномуність і братерство». Лише в контексті цієї морально-етичної домінанти, яка знаходиться у повній відповідності до аналізованого політичного проекту, можна зрозуміти такі акти, як підписання Меморандуму, подальші спроби налагодити діалог із Регіонами та Януковичем, що дістали досить негативну оцінку як у західних, так і в українській мас-медіа³).

В) Наявність трьох норм «суб'єктивної співвіднесеності» з державою — (а) економіка, (б) національне питання, (у) власне «демократія». При аналізі цього політичного проекту ми залишаємо осторонь економічне питання, оскільки держава будь-якого типу приймає на себе відповідальність за «мінімальне функціонування циркуляції або розподілу товарів». (Питання ж про «справедливий розподіл» у рамках того або іншого політичного проекту відвело б нас зовсім в інший бік від нашого безпосереднього завдання). Що ж до позиції концепту «нації» в проекті «консенсусної демократії», то крім таких його «традиційних» характеристик у рамках цього проекту, як «національна незалежність» і «представництво на світовій арені»⁴, кризові явища у формуванні української національної ідентичності змушують Президента ще більше акцентувати цю складову названого проекту у бік таких аспектів, як «подолання розколу нації», «національна консолідація», «національна єдність».

І, нарешті, з приводу значущості концепту «демократії» в проекті Ющенка, то і тут розуміння його знаходиться у відповідності до практик європейського парламентаризму. «Демократія» тут мислиться як «форма державності» з константним набором інституційних і «формальних» характеристик — принципом верховенства права (й з «джентльменським» набором прав і свобод, який витікає звідси), певний тип «виборності» і представництва в європейській парламентській системі, а також зі стандартами їхньої легітимізації, які оберігає від узурпації влади. У контексті сказаного можна розглядати парламентські вибори як екзамен на дотримання демократичних стандартів, які порушувалися в попередні періоди становлення української державності, й той факт, що західні експерти визнали минулі вибори такими, що відповідають цим стандартам, так само, як і наступні кроки Ющенка відносно Януковича, який здобув фактичну перемогу на виборах, цілком правомірно саме з погляду дотримання демократичних принципів говорити про те, що, незважаючи на своє критичне відношення до політики Ющенка загалом, вони визнають, що він діє в руслі їхнього власного політичного проекту.

2. «Егалітарно-революційний» проект Юлії Тимошенко. Концепт «справедливості», який є домінантним у політичному дискурсі Юлії Володимирівни, вказує на той вододіл, який пролягає між її політичним проектом і проектом її антипода-сподвижника Віктора Ющенка. Цей вододіл торкається наявності в ньому егалітарного контуру, вказівки на вимогу рівності, яка однаково чужа як для класичної європейської парламентської демократії, так і для більшості авторитарних моделей державного управління. Тому ця вимога з погляду будь-яких стабілізаційних моделей завжди оцінюється в термінах «популізму» — ярлика, який уже приріс до Тимошенко у вигляді заїждженого штампу, і той факт, що цей ярлик тиражується і в західній пресі, підтверджує факт несумісності послідовного егалітаризму з проектом «консенсусної демократії».

На противагу ідеалу «гармонії» й «консервації» певної моделі обміну «капіталами, тілами й кандидатами» (Ж. Рансьєр), егалітарний проект завжди має вибуховий характер, тобто він завжди вказує на наявність груп людей, відлучених від цього обміну й, отже, обділених як у володінні правами, так і в розподілі матеріальних благ, і тому він ніколи не задовольняється «формальною» рівністю класичної європейської парламентської демократії, але прагне наповнити демократичну «форму» деякою «змістовністю». Тому ідеї «консенсусу» носій такого проекту протиставляє ідею «розриву» з будь-якими правилами розподілу усталених владних повноважень й матеріальних благ, вічного бунту (який, як говорив Мао Цзе Дун, завжди є «справа права»), перманентної революції. Цей послідовний «революціонізм» чітко проявився в месиджі Юлії Тимошенко на святкуванні річниці Майдану і міг бути розглянутий як альтернатива «еволюціоністській» стратегії Президента, месиджі, в якому парламентські вибори-2006 інтерпретувалися в дусі бінарної схеми Майдану-2004, як «останнього й рішучого» бою «революції й контрреволюції».

Для визначення специфіки егалітарного проекту Тимошенко виникає запитання про соціальну групу (на кшталт «третього стану», робочого класу, селянства), яка в ньому є показово відлученою (тобто «нічим») і тому служить агентом тотального «звільнення», тобто — завойовуючи права для себе, вона розширює кордони правового поля «для всіх». У проекті Юлії Володимирівни відповіді на це запитання поки що немає, соціальна клітинка, куди вміщується суб'єкт егалітарної вимоги, залишається незаповненою: його місце — вакантне або цей імовірний суб'єкт має змінний, «плаваючий» характер. Причина цього «відсутнього суб'єкта» полягає не лише в недоробці програми лідера БЮТу, але й у специфіці нашої дійсності, яка структурована таким чином, що в ролі цих «обділених» і «відлучених» виступає практично все населення України — декласоване, люмпенізоване й таке, яке перебуває на грані катастрофічного збідніння. (Остання загроза підвищення тарифів демонструє всю реальність подібних перспектив). Саме тому це абстрактне й недиференційоване населення включає в себе весь широкий спектр

соціальних прошарків і може ідентифікувати себе в рамках цього проекту як «народ», якому протистоять олігархічні клани й корумповані чиновники.

Деяко абстрактний характер соціальної адреси цього проекту надає йому незавершеного характеру, зумовлює синкретизм і різноманіття можливих сценаріїв його подальшої реалізації. Наприклад, проект БЮТ може набути рис проекту «соціальна держава» й може боротися проти відверто грабіжницької політики великого капіталу щодо населення (виступи Юлії Тимошенко в парламенті проти підвищення тарифів повністю вписуються в цей проект), може еволюціонувати в послідовну лівоцентристську силу, змінивши й відпрацювавши свою ідеологічно- програмну базу під цей сценарій. Він може химерно поєднувати риси «правого» й «лівого», як це відбувається в сучасному європейському націонал-популізмі (приклад Ле Піна демонструє технологію на кшталт подібного поєднання). Нарешті, цей проект може набути характеру руху, який стоїть над партіями й направлений проти усталених державних інституцій.⁵ (Одним із різновидів таких рухів можна вважати «Майдан»). Гомогенізація політичних партій в Україні (каталізатором процесу якої багато в чому став знаковий вчинок Олександра Мороза), перетворення держави на єдиний бюрократичний «ковпак», відчужений від населення, яке ненавидить його й сприймає його як основного винуватця свого збідніння й, відповідно, основного ворога — все це може призвести до того, що основний запит на соціальну справедливість зможе реалізуватися лише у формах, аналогічних до помаранчевої революції. І в цьому випадку егалітарний проект Тимошенко знову набуде рис «антибюрократичної революції»⁶.

3. «Термідоріанський проект» в Україні. Термін «термідор», за допомогою якого я пропоную зазначити відмінності між проектами «консенсусної демократії» і Партії регіонів, відноситься безпосередньо до цього владного ядра, про яке самі політики вважають за краще мовчати, ховаючись за темою російської мови, ненависті до НАТО й необхідності вступу до ЄС. Оскільки мені вже доводилося писати про «термідоріанський політичний проект» в Україні,⁷ то я тут обмежусь коротким переказом основних положень, які розкривають природу цього проекту. У тій статті ми взяли фігуру І. Богословської як показову для розкриття цієї природи, оскільки в її формулі «Демократія — це влада обраних, а не влада всіх» представлена квінтесенція «антиегалітарного проекту», принципу «ієрархії й нерівності», що передбачає соціально-політичну селекцію еліт «для гармонійного управління розрізненими бажаннями мас»⁸.

У згаданій статті йшлося про те, що термін «термідоріанець» як опис певних ідеологій і соціально-політичних практик уперше застосував сучасний французький філософ А. Бадью, який пояснив цей термін наступними характеристиками: а) ототожнення принципу демократії з державним механізмом влади власників; б) заперечення принципів рівності й народного волевиявлення, заміна цих принципів принципами ієрархії й «правління кращих»; в) заміна принципу «політичної добротності» на принцип інтересу, який веде до панування тотальної корупції в інститутах влади. «Термідоріанська» суть політичної сили, яку об'єднали навколо себе регіонали, була публічно озвучена також під час річниці Майдану у «стабілізаторському» месиджі Віктора Януковича «Вистачить революцій!», в якому разом із запереченням революції з програмних заяв зовсім виключався проект соціально-політичних та економічних реформ, замість яких пропонувалося посилення «професіоналізму» чиновників, наявність «науково обгрунтованої стратегії розвитку», «посилення економічного потенціалу країни». Розшифровуючи значення цих гасел, можна констатувати, — що модель, яка лежить в їх основі, — це модель управління й політичного менеджменту, ідеології чиновницького істеблішменту як співтовариства «правління кращих» у душі положень термідоріанця Буассі д'Англа та Інни Богословської.

Розглядаючи суть «управлінської утопії», яка лежить в основі «термідоріанського проекту», не так просто побачити основні відмінності між цим проектом і проектом «консенсусної демократії», оскільки і там, і там наголошується на відмові від революцій і на «стабілізації», й там, і там управління здійснюють партії «великого капіталу», внаслідок чого робиться спроба ототожнити ці два проекти й «синтезувати» в один. Подібне спрощення має місце й в статті Андрія Єрмолаєва «Політика п'ятого Універсала як продукт української олігополії» (15.09.06), в якій обгрунтовується проект «управління еліт». У цій статті принцип олігополії ототожнюється з відверто «консенсусними» принципами «стабільності» й «рівноваги сил», а Універсал — із «пактом еліт», що є популяризацією ідеології «стабільного розвитку». «Термідоріанська» ідеологія, яка знаходиться в основі безпосередньо теоретичного аналізу, полягає, по-перше, в тому, що подібного роду «синьо-помаранчевий» синтез вбачається як позитивний «загальнонаціональний проект», по-друге, в тому, що публічна легітимізація правління «олігархів» як консервація принципу соціально-політичної нерівності розглядається як «об'єктивна» й «безальтернативна» тенденція розвитку України, як і є безальтернативним синтез «помаранчевого» й «східного» проектів як «пакету завдань другої 15-річки!»⁹

Щоб уникнути ототожнення проекту «консенсусної демократії» з «проектом термідоріанським», «проекту Ющенка» з «проектом Януковича», є доцільним виділити вирішальні відмінності при схожості деяких прийомів пропагандистської аргументації:

— проект українського «правового консерватизму» обстоює визначальні принципи «формальної» європейської демократії (принаймні в теорії), зокрема принцип рівності перед законом, у той час як «українське термідоріанство» обстоює привілеї еліт, що стоять над законом (факт відмови парламентської більшості голосувати за скасування депутатських привілеїв є лише маленьким окремим випадком цієї всеохоплюючої мегаідеології напівфеодальної ієрархії, яка становить кредо Партії регіонів. Усі відмінності в геополітичних орієнтаціях витікають з цього базового пункту);

— якщо проект «консенсусної демократії» розглядає державу як цінність і одночасно як сутність, дистанційовану від безпосередніх корпоративних інтересів в ім'я інтересу національного, то «термідоріанський проект» не відділяє державу від партійно-корпоративних угруповань (це А. Єрмолаєв називає «корпоративною демократією»), більше того, мислить її як свою власність. У контексті сказаного можна кваліфікувати «політичну реформу» як важливу складову термідоріанського проекту, оскільки вона дозволяє «обмеженому контингенту» осіб фактично приватизувати державу;

— якщо в рамках проекту «консенсусної демократії» проблема національної ідентичності й національного суверенітету посідає важливе місце, то в «термідоріанстві» національна ідентичність замінюється ідентичністю регіональною (пригадаємо перл А. Кушнарєва періоду помаранчевої революції про «харківську владу», який тепер трансформувався в благопристойну й респектабельну ідеологію «регіоналізму»). У цьому проекті Україна завжди мислитиметься не як суверенна держава з відповідними принципами національної ідентичності, а всього лише як рамка легітимації власного панування, якщо ж вона перестане виконувати цю функцію, то негайно виникає привид сепаратизму або його більш «політкоректного» двійника у вигляді «федералізації».

Такі основні політичні проекти в Україні, які ми можемо зафіксувати на сьогоднішній день, і ми ризикнемо стверджувати, що інших просто не існує або ж вони представляють замасковані різновиди одного з цих проектів. Розглядаючи питання про майбутнє цих проектів «у другий 15-річчя», хоча одразу зазначити утопічність «синьо-жовтого» синтезу як основи «загальнонаціональної єдності» (як це передікав А. Єрмолаєв), тому що не може бути «національної єдності» з силою, котра не має жодної крихти національного (ні в ідеї, у відчутті, ні в ідеології). Союз з такою силою в ім'я «національної єдності» настільки ж безглуздий у принципі, як союз Де Голля й Петена. І перехід «Нашої України» в опозицію наголошує, що, незважаючи на наявність «термідоріанського вірусу» й у цій політичній партії, в неї вистачило внутрішнього відчуття абсурдності «широкої коаліції» як коаліції з абсолютно чужою силою. Що ж до перспектив діалогу «НУ» й Президента з Юлією Тимошенко, то серйозні відмінності проекту «консенсусної демократії» й «революційного егалітаризму» в суто політичній сфері все ж таки залишають можливість вести цей діалог у царині тих цінностей, які поділяють представники обох сил — у царині «національних інтересів», «національної ідентичності», «державного суверенітету».

-----

1 Їх, наприклад, намагався знайти шановний Мирослав Попович у нещодавній телевізійній передачі з Данилом Яневським і визнав, що й «Наша Україна», й Регіони згідно з традиційними міркам належать до «правих консерваторів», унаслідок чого на ідеологічному ґрунті вони мають небагато принципових розбіжностей.

2 Ця прихильність Ющенка до моделі західного парламентаризму знаходить свою відповідність у послідовному й жорсткому геополітичному курсі на інтеграцію в євроатлантичні структури, причому сама ця відповідність є його основним програмним пунктом, а не простою риторичною фігурою.

3 Відповідаючи на повсюдну критику цієї діалогічної установки Президента в організації взаємин суб'єктів політичного процесу, Олег Рибачук стверджував: «Йому вдалося посадити за стіл переговорів політичні еліти, які минулих років своїми протиріччями «шматували» Україну. Він не зрадив Майдан!». Тим самим він чітко виявив суть політичного проекту Ющенка, однак подібне пояснення не зменшило

критичне відношення громадськості до цієї акції, в якій деякі бачили романтичний ідеалізм, а інші (причому їх була більшість) — учинок, аналогічний учинку Мороза, хоча, на мій погляд, їх відокремлює безодня. Акція Мороза являє собою приклад повної безпринципності, цинізму й політичного макіавеллізму, в той час як дії Ющенка є спробою встановити правила гри в тому політикумі, де не визнаються жодні правила й процвітає абсолютна аморальність.

4 У цьому зв'язку Бадью зазначає, що держава «відповідальна за те, щоб національний принцип був одночасно показаний і в собі, й для зовнішнього світу». — Там же, С.167.

5 Ханна Арендт зазначала, що «немає рухів без ненависті до держави». У своїй класичній книзі «Джерела тоталітаризму» вона показала, що всі «рухи» виступають від імені «народу» як вищої в порівнянні з державою сутності. У її книзі, яка не втратила своєї актуальності й для нашої пострадянської реальності, міститься класифікація й глибокий аналіз рухів ХХ століття — національних «панрухів», муссолінівського «солідаризму», більшовицького й нацистського рухів.

6 Ідея поєднання «національної» й «антибюрократичної революції» була прописана ще в ранніх статтях Андрія Шкіля, помітної фігури серед сподвижників Юлії Тимошенко

7 А. К. Шевченко. Заметки об Инне Богословской, «охлократии» и термидорианском политическом проекте в Украине. — «Политэ», 18.09.06.

8 Ж. Рансьер. На краю политического. — М., 2006. — С.92.

9 Дещо подібний радянський стиль періодизації історії України у світлі «історичних завдань» і чийось «історичних рішень» видає цей універсально управлінський стиль, як видає його й акцентоване неприйняття Єрмоласвим фігури й проекту Юлії Тимошенко з її егалітарною вимогою.

№180, п'ятниця, 20 жовтня 2006
версія для друку